

İslam Cumhuriyeti Neden Hayatta Kaldı?

İran İslam Cumhuriyeti için ölüm ilânları doğumundan da önce ortalığı kaplamıştı. 1979'un en ateşli aylarında, İslam Cumhuriyeti'nin resmî anlamda ilân edilmesinden önce, birçok İranlı gibi kimi yabancılar, akademisyenler, gazeteciler, olaylara iştirak edenler, gözlemciler, muhafazakârlar ve devrimciler, devrimin yenilgisinin eli kulağında olduğunu kendilerine güvenen bir tonda dillendirdiler. Her sokak protestosunu, işçi grevini ve köylü direnişini çöküşün habercisi olarak gören bu kişiler, yeni rejime en fazla birkaç ay ya da en iyi ihtimalle birkaç yıl veriyorlardı.

Bu tarz tahminler anlaşılabilirdi. Her şeyden önce İran -dünya tarihinden söz etmeye bile gerek yok- dört başı mamur birkaç teokrazi üretmişti. Rejimler, sıklıkla bir tür teokrasiye dönüştüler. Cromwell'in İngiltere'si generallerin ve toprak ağalarının kontrolü altında idi. Luther'ci krallıkları yönetenler, vaizlerden ziyade prenslerdi. Totaliter devletlerin ilklerinden olan Kalvin'in Cenova'sı ilahiyatçılarca değil, din kurumuna mensup olmayan avukatlarca idare edildi. Dahası 1979'da ilahiyat eğitimi almış mollaların yarım yüzyıl boyunca modern gelişme yöntemleri deneyimlemiş ve yüz binlerce mühendise, doktora, bilim insanına, memura, öğretmene ve sanayi işçisine yurt olan bir ülkeyi yönetebileceği ihtimalini çok az insan aklına getirebilirdi. Ezoterik Ortaçağ kaynaklarına doymuş olan mollalar, yirminci yüzyılın ağır meseleleri ile nasıl uğraşabilirlerdi ki? 1979'da, troçkist olması da gerekmeyen bir kişi, Şah'ın devrilişinin daha kapsamlı bir Sürekli Devrim için kaçınılmaz ve hızlı bir biçimde yolu açtığını bile düşünebilirdi.

Kimi alâmetlere rağmen, İslam Cumhuriyeti otuz yıl boyunca yaşamayı sürdürmekle kalmadı, ayrıca yakın dönemde komşularını ve dünyanın tek süper gücünü tehdit eden başlıca Ortadoğulu güç hâline geldi.

ABD’de İran, çoğunlukla Sasani İmparatorluğu ile Üçüncü Reich ya da SSCB ile halifeliğin ilk dönemi arasındaki bir karışım olarak resmedilir. Dördüncü sınıf ordusuyla bir üçüncü dünya devletinin böylesine şişirilen imajının arkasındaki jeopolitik nedenleri bir tarafa bırakacak olursak, önümüzde duran en önemli soru şudur: İslam Cumhuriyeti’nin otuz yıl boyunca hayatta kalmasının sebebi nedir?

Bu sorunun akla hemen gelen dört ayrı cevabı vardır. Ancak hiçbiri de ayrıntılı bir incelemeye dayanmaz. İlki, molla sınıfına dayanan rejimin yoğun bir terör uygulamış olmasıdır. Rejimin zaman zaman teröre başvurduğu doğrudur: 1979’da, devrimin hemen sonrasında, önemli bölümü Şah yanlısı olan 757 kişi idam edilmiştir; 1981-1985 arası dönemde, yarı Marksist Halkın Mücahitleri’nin başlattığı isyanın bastırıldığı yıllarda 12.500; 1988’de, Irak ile yapılan sekiz yıllık savaştan kısa bir süre sonra 2.000 mahkûm idam edilmiştir, bu mahkûmların önemli bölümü, gene Mücahit üyesidir. Ancak grotesk bir nitelik arz eden bu katliam, İngiltere, Fransa, Meksika, Rusya ve Çin devrimleri ile kıyaslandığında, sönük bile kalır. Aynı şekilde sözkonusu rakamlar, Endonezya, Orta Amerika ve hatta 1848 ya da 1870’te Fransa’da gerçekleşmiş olan sağcı karşı devrimlere ait rakamlarla kıyaslandığında, görece küçüktür. Rejim de bu süreçte şiddetten kendisine düşen payı almıştır. Mücahitler, 1981-81’de, içinde cumhurbaşkanının, başbakanın, molla sınıfının başı olan Ayetullah Muhammed Beheşti’nin, birçok bakanın, milletvekilinin, hâkimin, imamın ve İslamî Devrim Muhafızları’nın bulunduğu yaklaşık 2.000 kişiye suikast düzenlemişlerdir. Şiddet bütün olarak İslam Cumhuriyeti’ni güçlendirmek yerine zayıflatmıştır.

İslam Cumhuriyeti’nin hayatta kalışının ikinci nedeni olarak İran-Irak Savaşı (1980-88) gösterilir. Irak saldırısının milleti hükümetin arkasında toparladığı doğrudur. Ancak Mayıs 1983’te Irak sınırından geçerek, “savaş, zafere kadar savaş” ya da “Kudüs’e giden yol Bağdat’tan geçer” sloganları altında süren kavga, esas olarak İslam Cumhuriyeti’ne zarar vermiştir. Savaşın son beş yılında yaşanan insan kayıpları, şehirlerin yıkımı ve mali yükün artması sonrası Ayetullah Ruhullah Humeyni 1988’de ta Mayıs 1983’te önerdiklerini kabul etmeye zorlamıştır. Rejim, savaşı “Dayatılmış Savaş” olarak nitelendirmiş, oysa savaş bir değil, birden çok yoldan İran’a dayatılmıştır.

Herkesçe paylaşılan üçüncü yaygın izah, petrol gelirleridir. Petrol gelirlerinin İran hükümet mekanizmasının çarklarını komşu “rantiyeci devletler” kadar yağladığı doğrudur. Ancak petrol gelirleri, tüm rejimlerin doğuşunda ve çöküşünde rol oynayan ne bitimsiz bir lânet ne de Hızır misali bir güçtür. Her şeyden önce petrolün Şah’ın yaşamasını güvence altına alamadığı açıktır. 1979’dan beri İslam Cumhuriyeti, milletlerarası petrol fiyatlarındaki dengesiz ve aşırı iniş çıkışlardan çok çekmiştir. 1981’de varil başına 39 dolara ulaştıktan sonra petrol fiyatları 86’da 9 dolara düşmüş, seksenlerin sonlarında 20 dolar civarında gezinmiş ve 99’da 10 doların altına düşmüştür. Petrol fiyatları, ABD’nin 2003’teki Irak işgaline dek ciddî bir patlama yapmamıştır. Son otuz yıl süresince ülke, uzun süreli bolluk kadar kıtlık da tecrübe etmiştir.

İslam Cumhuriyeti’nin dayanıklılığına ilişkin ileri sürülen dördüncü sebep, Şiîliktir. 1978’deki kitlesel gösterilerin dinin etkisini göz ardı ederek analiz edilemeyeceği doğrudur. “Her yeri Kerbela, her ayı Muharrem, her günü Aşure kılın” türünden güçlü bir şiar bunun ispatıdır. Ancak Şiîlik gerçek cevap olamaz, zira böylesi bir cevabı kabul etsek bile, 1500’den beri çoğunluğu Şiî olan İran’ın 1979’a kadar neden bir İslamî cumhuriyet üretmediği sorusu askıda kalır. Sözkonusu 470 yıl süresince Şiîlik en iyisinden apolitik ve dingin bir unsur, en kötüsünden muhafazakâr ve gerici addedilmiştir. Hiçbir tarihçi, Şiîliğin yüzlerce yıl emperyalizm, kralcılık ve siyonizm tarafından bozulduğu, İslam’ın devrimci doğasının üzerindeki örtünün kaldırılması için Humeyni’nin beklendiği türünden bir izahata meyledemez. “Cumhuriyet ayakta kaldı, çünkü o İslamî idi” türünden bir izah, totolojiktir.

Eğer bu izahlar kâfi değilse, ne tür bir izahta bulunulabilir? Gerçek cevap dinde değil, ekonomik ve sosyal halkçılıkta (popülizmde) yatar. Yetmişlerin başlarında İran, sadece kraliyeti cumhuriyetle ikame etmek anlamında politik alanda değil, ayrıca ekonomik ve sosyal bakış anlamında radikal bir aydın nesli üretti. Bu nesil, sınıfsal yapıyı tepeden tırnağa değiştirmek istiyordu. Bu neslin öncüsü, devrimi görmek nasip olmayan, ama öğretileri devrimci hareketin yakıtını teşkil eden Ali Şeriati idi. Cezayirlilerden, Che Guevara’dan ve Ho Chi Minh’den ilham alan Şeriati, kısa ömrünü Şiîliği devrimci bir ideoloji olarak yeniden yorumlamaya ve onu marksizmle sentezlemeye vakfetti. Şeriati, bir anlamda Katolik kurtuluş teolojisinin Şiî versiyonunu üretti. Öğretileri sadece lise ve üniversite öğrencileri değil, genç ilahiyat öğrencileri arasında da yankı buldu. Bu gelişme çağındaki teologlar (nadiren dillendirilen din adamları sınıfı karşıtı görüşler hariç) onun düşüncelerini kolaylıkla

benimsediler. Örneğin bir teoloji öğrencisi, daha ileri giderek, İmam Hüseyin'i Che Guevara'ya, Kerbela'yı da Sierra Maestra'ya benzetti.[1] 1978'de sokaklarda ve çarşılarda gösteriler ve direnişler örgütleyenler çoğunlukla Şeriati'den ilham alan lise ve üniversite öğrencileriydi. Onun ürettiği ve geleneksel Şîlikten çok Üçüncü Dünya halkçılığı ile ortaklaşan sloganları, kimi zaman Humeyni'nin devrim süresince kullandığı sloganlar ve pankartlar aracılığıyla yol buldu. Bunlar arasında en yaygın olanları şunlardı:

Düşmanımız emperyalizm, kapitalizm ve feodalizmdir!

İslam zalimlere değil mazlumlara aittir!

Tüm dünyanın mazlumları birleşin!

İslam halkın afyonu değildir!

İslam eşitlik ve sosyal adalet içindir!

İslam sarayları değil, gecekonduları temsil eder!

İslam sınıfsal farklılıkları ortadan kaldıracaktır!

İslam zenginlerden değil, kitlelerden doğar!

İslam topraksızlığı ortadan kaldıracaktır!

Kapitalizmin ya da feodalizmin değil, İslam'ın hizmetindeyiz!

İslam, açları zenginlerin pençesinden kurtaracaktır!

Fakirler Peygamber için, zenginler ise O'na karşı dövüşürler!

Fakirler devrim için ölürlere, zenginler ona karşı kumpas kurarlar!

Bağımsızlık, hürriyet, İslam Cumhuriyeti!

Hürriyet, eşitlik, İslam Cumhuriyeti!

Sözkonusu halkçılık, sadece devrimin başarısını değil, İslam Cumhuriyeti'nin bugüne dek ayakta kalmasını da izah etmemize yardımcı olur. 175 maddelik cumhuriyet anayasası, bu genel istekleri ülkeye özgü, yazılı birer vaade dönüştürdü. Cumhuriyet, sefaleti, cehaleti, gecekonduları ve işsizliği ortadan kaldırmayı vaat etti. Halka parasız eğitim, herkesin ulaşabileceği tıbbî bakım, yeterli barınma hakkı, emeklilik, maluliyet maaşı ve işsizlik sigortası vermeye ahdedti. "Hükümet, adı geçen hizmetlerin ülkedeki her bireye temin etme konusunda yasal zorunluluğu olduğunu beyan eder." Kısacası İslam Cumhuriyeti, zararlı görülen Amerikan örneğinden çok,

görece daha uygun görülen Avrupa örneğine yakın biçimde, dört başı mamur bir refah devleti yaratmaya söz verdi.

Dışarıya dönük kötü imajına karşın İslam Cumhuriyeti, son otuz yıl süresince bu vaatleri yerine getirme konusunda önemli adımlar attı. Bu noktada askerî harcamalardan çok sosyal harcamalara gidildi; Eğitim, Sağlık, Tarım, Emek, Barınma, Refah ve Sosyal Güvenlik bakanlıklarına daha fazla kaynak ayrıldı. Şah döneminin son yıllarında askerî harcama, gayrisafi millî hâsılanın yüzde on sekiziydi. Bu rakam, bugün yüzde dörde düşmüş durumdadır. Birçok yönden gelişen bir diğer bakanlık da Sanayi Bakanlığı idi; 79-80 arası dönemde sahipleri yurtdışına kaçmış olan fabrikalara el konuldu. Tek seçenek, bu fabrikaları kapatmak ve kitlesel işsizliğe yol açmaktı. Bu fabrikaların eski rejimin sübvansiyonları ile işleyebiliyor olması sebebiyle yeni rejimin söz konusu fabrikaları yeniden sübvansiyon etmek dışında bir yolu yoktu.

Devrim sonrası nesiller arasında cehaleti ortadan kaldırma konusunda rejim önemli sonuçlara ulaştı, okuryazar oranını yüzde 47'den 85'e çıkardı.[2] Bu oran, kadınlar arasında 35'ten 80'e çıktı. Devlet, ilkokula giden öğrenci sayısını 4.768.000'den 5.700.000'e; ortaokul öğrencisi sayısını 2,1 milyondan 7,6 milyona, teknik okul öğrencisi sayısını 201.000'den 509.000'e, üniversite öğrencisi sayısını 154.000'den 1,5 milyona yükseltti. Üniversite öğrencileri arasında kadınların oranı yüzde 30'dan 62'ye çıktı. Sağlık ocaklarının katkısıyla doğumda hayat beklentisi 56'dan 70'e yükseldi ve bebek ölümleri oranı ise binde 104'ten 25'e düştü. Doğum oranı 3,2'den 2,1'e indi; doğurganlık oranı, yani bir kadının ömrü boyunca doğurduğu ortalama çocuk sayısı yediden üçe geriledi. 2012'de bu sayının ikiye düşmesi, başka bir deyişle, İran'ın yakın gelecekte sıfıra yakın nüfus artışına sahip olması bekleniyor.

İslam Cumhuriyeti, diğer metalara nazaran tarımsal ürünlerin fiyatlarını artırmak, kısmen de kırsal bölgelere okullar, sağlık ocakları açmak, yollar yapmak, elektrik ve su bağlamak suretiyle şehirle köy arasındaki uçurumu bir biçimde kapattı. Köylüler, ilk kez motosiklet ve küçük kamyonet türünden kimi tüketim maddelerini satın alabilecek duruma geldiler. Rejimi bütünsel ele alan bir ekonomiste göre, köyde yaşayan ailelerin yüzde 80'i buzdolabı, yüzde 77'si TV ve yüzde 76'sı gaz sobası sahibidir.[3] Bunun dışında köyde ikamet eden 220.000 aile, eski seçkin ailelerden müsadere edilen 850.000 hektar araziye işlemektedir. Beyaz Devrim'in başlarında arazi temin eden 660.000 aile ile birlikte bu aileler, sadece sosyal hizmetlerden değil, ayrıca devletin sübvansiyon ettiği kooperatiflerden ve koruyucu gümrük

duvarlarından istifade eden önemli bir köylü sınıfını teşkil ediyorlar. Bu sınıf, rejimin kırsaldaki sosyal zemini olarak işlev görüyor.

Rejim, ayrıca şehirdeki yoksullukla ilgili meselelerle de uğraştı. Gecekondular yerine düşük gelirli barınma alanları inşa edildi, kötü durumdaki bölgeler güzelleştirildi, elektrik, su ve kanalizasyon konusunda işçi sınıfının yoğunlukta olduğu bu bölgeler desteklendi. Rejimin tam boy cepheden muhalifi olan bir Amerikalı gazeteci de bu gerçeği kabul ediyor: “İran, sefaletle dair çok az işaret veren modern bir ülke hâline gelmiştir.”[4] Bunun dışında rejim, ekmek, yakıt, gaz, ısınma, elektrik, ilâç ve kamusal ulaşım gibi alanlarda yaptığı cömertçe katkılarla hem şehir hem de kırsaldaki altsınıfın gelirlerini artırdı. Rejim, elbette ne sefaletin kökünü kazıyabildi ne de zenginle fakir arasındaki uçurumu kapatabildi, ancak en azından altsınıf için güvenli bir ağ ördü. Aynı bağımsız fikirli ekonomistin ifadeleri ile söylemek gerekirse: “Sefalet, orta gelirli gelişen ülkeler için gıpta edilecek bir seviyeye indi.”[5]

Fiilî gerçekte giderek genişleyen merkezî bakanlıklara ek olarak İslam Cumhuriyeti, aynı zamanda Mustazafin (Mazlumlar), Şehit Evleri, Alevi ve İmam Humeyni Yardım Dernekleri gibi sayısız yarı bağımsız kurum kurdu. Mollaların ya da ayetullahın atadığı ve ona sadık olan kişilerce yönetilen bu dernekler, millî ekonominin yüzde 15’ini kullanmakta ve merkezî hükümetin bütçesinin neredeyse yarısını kontrol etmektedir. Mal varlıkları, önemli bir bölümü eski seçkinlerden müsadere edilen işletmelerdir. Bu işletmelerin en büyüğü olan Mustazafin Derneği 140 fabrikayı, 120 maden ocağını, 470 ziraî işletmeyi, 100 inşaat şirketini ve sayısız köy kooperatifini idare eder. Ayrıca İttılaat (Haberler) ve Keyhan (Dünya) adında, ülkenin önde gelen iki gazetesini elinde bulundurur. Guardian’a göre, 1993’te derneğin 65.000 çalışanı ve 10 milyar doları aşan yıllık bütçesi vardır.[6] Derneklerin bir kısmı, gaziler için üniversite kotaları koyma konusunda etkin olan, yüz binlerce kişiye emeklilik hakkı, barınma imkânı ve sağlık sigortası yanında ücret ve kazanç temin eden birer lobidir. Başka bir deyişle bu dernekler, görece daha geniş refah devletinin içinde konumlanmış birer küçük refah devletidirler.

Refah devletinin oynadığı bu önemli rol, sözkonusu harcamaları İran siyasetinin üçüncü ayağı hâline getirmiştir. İster muhafazakâr ya da liberal, ister reformist ya da köktenci, ister radikal ya da ılımlı, ister sermaye ya da emek yanlısı olsun, bazı siyasetçiler, ülke içinde veya dışında, büyük ve güçlü hükümetin “ahlâkî tehlikeler”ine karşı çıkan Şikago Okulu mensubu ekonomistlerden tavsiye alma konusunda yeterince cevvaldirler ve bu çevreler, serbest ticaretin, özelleştirme,

küçük hükümet, işletme rekabeti, maliyet etkinliği, verimlilik, girişimcilik, küreselleşme ve Dünya Ticaret Örgütü'ne girişin “erdem”leri karşısında mest olmaktadır. Esasında devrimden beri birçok siyasetçi, ekonomik popülizme çeşitli derecelerde katkı sunmuştur. Eski cumhurbaşkanları Ali Ekber Haşimi Rafsancani ve Muhammed Hatemi gibi kimi siyasetçiler, sosyal programlarla ayartılmaya hazır popülistleri bir biçimde susturmuşlardır. Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad gibi su katılmamış birer popülist olan diğer isimler ise sosyal programların genişletilmesi suretiyle “petrol gelirlerini halkın yemek masasına getirme” sözü verirler. Popülizmin bir sınırı olsa da gerçekçi düşünen kişiler bile güvenlik ağında büyük bir kesintiye gidemiyor: örneğin Ahmedinecad, sübvans edilen benzine kota koymuştur.

Önümüzdeki yıllar rejimin popülist programlarla ilgili taleplerle eğitilmiş orta sınıfın -özellikle ironik biçimde rejimin en önemli başarılarından biri olan ve giderek genişleyen üniversite mezunu ordusunun- talepleri arasında bir denge tutturma becerisini sınavacaktır. Bu yeni toplumsal tabaka, sadece işe ya da tutarlı bir hayat standardına değil, eskiye nazaran daha geniş bir sosyal hareketlilik alanına ve dış dünyaya erişime muhtaçtır ki bu, özellikle çok iyi korunan yerli sanayilere yönelik birer tehdittir; sözkonusu ihtiyaçların tatmini ardından bir sivil toplumun oluşması ve yaşama imkânlarını genişletmesi mümkündür. Rejim, yeni petrol ve gaz geliri kaynakları bulduğu takdirde rejimin bahsi edilen güçlü talepleri karşılaması mümkün olabilir, ancak böylesi bir durumda rejimin Washington ile ilişkilerini belirgin ölçülerde geliştirmesi gerekecek ve böylelikle ekonomik yaptırımlar kaldırılabilir. Yaptırımların kaldırılmaması hâlinde İran, geniş gaz rezervlerini artırmak için muhtaç olduğu teknolojiye ve sermayeye ulaşamaz. Eğer yeni gelirler temin edilmezse, sınıf politikası rejimin başına yeniden belâ olacaktır. Otuz yıl boyunca halkçılık sınıf politikasının keskin ucunu köreltmeyi bilmiştir. Ancak gelecekte bu konuda aynı beceriyi göstermesi mümkün değildir.

Ervand Abrahamyan
2008

Mayıs 2009 tarihinde <http://istiraki.blogspot.com>' da yayınlanmıştır.

Dipnotlar

[1] Abrahamyan, Modern İran Tarihi adlı çalışmasında bahsedilen ilahiyatçı için kaynak gösterir: A. Rizai, Nasihat-ı Hüseyini (Hüseyin'in Hareketi -Springfield, Montana: Liberation Movement of Iran Publications (İran Kurtuluş Hareketi Yayınları), 1975.

[2] Bu istatistiklerin büyük bölümü hükümet raporlarından alınmıştır. Bu raporların güncellenmiş özetleri için bkz.: Ortadoğu Enstitüsü, Iranian Revolution at 30 (30. Yılında İran Devrimi) (Washington, DC, 2009).

[3] Cevat Salihi-İsfahani, “Poverty and Inequality Since the Revolution,” (Devrimden Bugüne Sefalet ve Eşitsizlik) The Iranian Revolution at 30 (Washington, DC: Ortadoğu Enstitüsü, 2009), s. 107.

[4] Laura Secor, “The Rationalist” (Akılcı), New Yorker, 2 Şubat 2009.

[5] Salihi-İsfahani, s. 105.

[6] Guardian, 9 Temmuz 1993.